
ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКИ

УДК 329(477)17(09)

Г. Б. Вонсович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДИСКУРС «НАЦІОКРАТІЯ» У ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ОУН МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано зміст, сутність та роль для майбутнього державного устрою політичної доктрини націократії; розкриті основні підходи щодо розуміння зазначеного концепту.

Ключові слова і словосполучення: націоналізм, націократія, політичний режим, політична ідеологія, політична теорія, держава.

Український націоналізм як політична ідеологія починає формуватися у 20-х роках ХХ століття. Він виник як результат взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників, як реакція на поразку визвольних змагань 1917-1920 рр. та прояв загальноєвропейської тенденції до радикалізації націоналістичних рухів і поширення тоталітарних ідей [1, с. 74-77]. Водночас, український націоналізм мав певні особливості. В царині ідеології він характеризувався еkleктичним поєднанням популярних в тогочасній Європі філософських та соціологічних теорій Ніцше, Шпенглера, Шопенгауера, Сореля з елементами політичного консерватизму (критика ліберального індивідуалізму та демократії, погляд на державу як результат дій державної еліти), радикалізмом (визнання тільки революційних методів політичної дії) та елементами народницької ідеології (захоплення селянством як єдиним носієм національної самосвідомості та підкреслення волі мас як найвищого авторитету).

Праці ідеолога “чинного націоналізму” Д. Донцова сформува-ли своєрідну інспіруючу силу повстання організованого націоналістичного руху, проявом якого стала створена 1929 року Організація Українських Націоналістів. Його ідеї щодо необхідності формування т.зв. “ідеалістичного світогляду”, примату волі над розумом, культ боротьби і пожертви, фанатизм і вождизм лягли в основу політичної ідеології, партійної програми і практичної діяльності ОУН.

Установчий перший Великий Збір ОУН, що відбувся взимку 1929 р. у Відні, прийняв відозву “Від конгресу Українських Націоналістів”. У відозві окреслювалися основні риси політичної програми ОУН, де головним завданням українських націоналістів визначалося усунення всіх окупантів шляхом визвольної революції. В організації революції особлива роль відводилася ОУН як єдиному репрезентанту волі українського народу, що стоїть над усіма партійними та класовими угрупованнями. Була також прийнята загальна програма цієї організації, у якій акцентувалося на потреби реалізації трьох етапів українського державотворення — етапу національного визволення (національної революції), етапу державного закріплення нового режиму та етапу розвитку цього режиму. В ході етапу визвольної революції повинна була утворитися національна диктатура, що мала забезпечити найкращу організацію державного життя за умов становлення незалежності. Лише після відновлення державності національна диктатура мала перейти через участь у владі провідної верстви до створення законодавчого тіла.

Окреслені у першому програмовому документі ОУН політичні орієнтири викристалізовувалися та знайшли свою подальшу розробку протягом наступних років. Серед тих, хто безпосередньо визначав ідеологічне обличчя цієї організації та розвивав далі її політичну доктрину, були Микола Сціборський та Дмитро Андрієвський. Їхня творча діяльність акумулює два основні напрямки: по-перше, розробка концепції національної революції та пов'язана з цим проблема визначення її рушійних сил; по-друге, обґрунтування тези про коначність революції та майбутній державний устрій України.

Ідеї Сціборського та Андрієвського викладені в статтях, надрукованих в органі ОУН “Розбудова нації”, працях з окремих питань стратегії й тактики націоналістичного руху, а квінтесенцією поглядів М.Сціборського стала видана 1935 року “Націократія”.

Національна революція, про необхідність якої заявила ОУН на своєму першому конгресі, в працях цих авторів потрактовується як реалізація “життєвого закону українських націоналістів” — звільнення нації від іноземних окупантів. Окреслюючи засади політики націоналізму, Д. Андрієвський звертається до характеристики шляхів зміни існуючого пригнобленого стану українського народу. Відкидаючи “легітимізм”, під яким він розуміє “коли не еволюцію, то порозуміння внутрішніх і зовнішніх чинників через організацію проводу шляхом переємства влади” [2, с. 157], автор вважає єдиною формою досягнення державної незалежності лише повстання, або національну революцію. Головною причиною збройної боротьби і водночас запорукою її успіху Андрієвський називає тотальний контроль іноземних загарбників над етнічною територією України й відсутність залишків національної державності на поневолених територіях. Не заперечуючи важливість впливу зовнішньополітичних чинників на вирішення українського питання та вважаючи підтримку іноземних сусідів - противників радянської влади — бажаним додатковим чинником, він висуває постулат орієнтації передусім на власні сили, впровадження серед народних мас ідей націоналізму.

Микола Сціборський у роздумах про характер національної революції не обмежує її завдання періодом збройної боротьби та створенням власної державності. На його думку, революція, в якій український націоналізм повинен бути основним творчим чинником державного будівництва, — розтягнутий в часі процес, що вимірюватиметься десятками років, доки “не поборить ... чисельні внутрішні хвороби і вияви ріжних руйніницьких відосередніх сил” [3, с. 165]. Як і Андрієвський, він вважає, що запорукою успіху національної справи є впровадження в маси ідеологічних засад націоналістичного руху, його основних вартостей та ідеалів як противаги цінностям старих, самоскомпроментованих ідеологій. Головна роль в організації революції належить ОУН як провіднику цих ідей і організованій силі революції, створеній на пропагованих Донцовим засадах політичного ордену, а саме: суворій дисципліні, послуху та фанатичній вірі в спільну ідею. Долю нації та шляхи розбудови нової самостійної держави Микола Сціборський покладає саме на цю нову провідну верству — “кадр національної революції”, який є “організованим і організуючим, споєний дисципліною і спільною ідеєю чинник, що має процеси революції поглиблювати в глибших масах народу... ОУН не лише організована сила революції...Вона її штаб, мозок і душа визвольного руху” [3, с. 166].

З точки зору визначення рушійних сил визвольної революції, Сціборський багато уваги звертає на ставлення націоналістів до селянства, позиції ОУН в земельному питанні та її майбутньої аграрної політики в незалежній Україні. Це свідчить про те, що він продовжує закладену Донцовим в “Підставах нашої політики” орієнтацію націоналістичного руху перш за все на селянство. Праця “ОУН і селянство” (1933) присвячена висвітленню його історичної ролі в збереженні українського духу і становленні української державності та визначенню місця сільськогосподарської праці серед інших видів господарської діяльності. Для України, країни перш за все аграрної, земельне питання набуває особливого значення, оскільки “...земля і праця над здобуванням її природних плодів є найважливішими середниками нашого існування” [4, с. 3]. Вважаючи існування приватної власності, економічної свободи і прагнення господарського зиску рушійними силами господарського розвитку, Сціборський наголошує на обов'язковості передачі землі у власність тим, хто її обробляє. Така позиція, що лежить в основі політичної програми ОУН, має стати визначальною у формуванні основних засад аграрної політики в майбутній незалежній державі. Реалізація приватного інтересу за підтримки та сприяння цьому держави дасть, на думку дослідника, набагато більший економічний ефект, ніж усупільнене господарство, прикладом якого слугує сільське господарство більшовицької Росії. Для України така форма господарювання, по-перше, є неприродною, оскільки традиційним для неї було існування індивідуальних господарств хутірського типу (на противагу общинному землеволодінню в Росії), а по-друге, неприйнятною, “зверненою проти інтересів селянства, бо прямує до того, щоб відібрати його власність на землю й засоби сільськогосподарського виробництва, право на вільний труд і обернути його в залежність від комуністичних урядників робіт-

ника — пролетарія”. Очевидно, що, на думку націоналістів, порівняння нерозумної та несправедливої політики більшовиків стосовно селянства та аграрної політики ОУН мало б стати, поряд зі збереженою в селянстві національною самосвідомістю, ще одним чинником, що сприятиме успіху націоналістичних ідей у цьому середовищі. Сціборський в цій же праці наголошує на тому, що ОУН як репрезентанти інтересів всього українського народу, опікується не тільки проблемами селянства, а й “цілого українського народу”. Для реалізації на практиці ідеї національної визвольної революції необхідно було б сформувати політичний союз між представниками цих суспільних класів. Об’єднуючим чинником у цьому процесі повинен стати пріоритет національного над класовим, спільність ідеалів національної революції і власної державності.

Вирішальним і кінцевим етапом визвольної боротьби мало стати розв’язання питання державної організації, яка б найбільше відповідала характерові та національним традиціям українського народу. При проведенні підготовчої роботи до організації ОУН теоретики цього руху неодноразово зверталися до окреслення свого ставлення до проблем державного будівництва. Націоналісти не вважали цю проблему суттєвою, а остаточне вирішення питання державного устрою майбутньої незалежної України пов’язували з розстановкою політичних сил та політичною ситуацією, що склалася б на той момент в країні. Однак потреба у створенні власної політичної програми все ж вимагала окреслення орієнтирів державного будівництва, про що, зокрема, свідчать публікації в “Розбудова нації” — друкованому органі націоналістів.

Зокрема, Д. Андрієвський у статті “До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів”(1928) теж наголошує на тому, що форма держави не має вирішального значення, однак звертає увагу, що розв’язання цієї проблеми треба шукати не тільки в місцевих умовах, вимогах часу та обставинах, але й у традиціях українського народу. Вважаючи, що одноособова влада є найбільш прийнятною для України з огляду на її довготривалий бездержавний стан, він заперечує можливість встановлення монархії через відсутність монархічної традиції та волелюбство українського народу. Як вимушену альтернативу одноособовому правлінню, автор пропонує введення республіканського устрою, але у випадку, коли “...бігом подій не знайшлося би одної сильної авторитетної особи, яка стала би на чолі Української держави...” [2, с. 221]. Звертаючись до означення пріоритетів українських націоналістів у галузі внутрішньої політики, Д. Андрієвський виступає противником парламентської демократії та загального виборчого права як форм виявлення волі нації та її провідної верстви, пропонуючи, натомість, створення такого державного органу, в якому були б представлені всі суспільні групи.

Для Миколи Сціборського визначальним у розробці моделі націоналістичної держави, що постане в результаті національно-визвольної революції, став принцип підпорядкування класових, партійних, групових і особистих інтересів інтересам нації і держави як передумови забезпечення її всебічного розвитку Сам термін, запропонований відомим українським націоналогом Ольгердом Бочковським у

праці “Вступ до націології”, означав в авторському розумінні “нову фазу вселюдської історії..., що мусить знайти живу форму для здійснення права народів на їхнє самовизначення.” Суто демократична модель націократії Бочковського означала реалізацію права кожного народу на самовизначення, його примирення з централізмом і авторитаризмом держави “без національного егоїзму”. Іншого сенсу цьому терміну надав Микола Сціборський. Для нього націократія — це режим панування нації у власній державі, що саме по собі суперечило демократичній первісній сутності поняття і означало, по суті, узаконену диктатуру однієї нації (панівної) над іншими.

Визначивши своє розуміння націократії, автор звертається до критичного аналізу політичних режимів тогочасної Європи. В кожному з них, а саме в демократії, соціалізмі, комунізмі та фашизмі, він намагається виокремити слабкі і сильні сторони, а також перспективи їхнього подальшого функціонування. Визнаючи велике значення для розвитку європейської цивілізації утвердження демократичних цінностей, а саме скасування формальної нерівності людини перед законом, знищення станових та інших привілеїв, побудову на принципах вільної конкуренції цілої економічної системи, він, водночас, зазначає, що початковий зміст демократії з часом наповнився примітивним матеріалізмом і призив до загострення класових антагонізмів. У політичній царині криза ознаменувалася створенням чисельних партій і фракцій, які лише відображали егоїстичні інтереси різних соціальних груп та не враховували загальнонаціональні інтереси. Парламентаризм витворив інститут професійних політиків, відірваних від реальних потреб народу, і став, на думку Сціборського, профанацією реального народоправства. Визначаючи перспективи демократії, автор вважає, що вона може існувати лише за умов політичної стабільності та відсутності відкритих конфліктів. Загалом її перспективи залежатимуть від спроможності демократії пристосовуватися до нових політичних умов. Цілком слушні зауваження Сціборський все ж закінчує висновком про застарілість демократії та відсутність у неї майбутнього. У виправдання автора зазначимо, що в умовах тогочасної кризи демократії та успіхів недемократичних режимів такі висновки здавалися досить справедливими не тільки для противників демократії, а навіть для багатьох її прихильників.

У результаті зазначених слабостей демократії виникає, на думку М. Сціборського, соціалізм та комунізм, які у світоглядній та теоретичній площині між собою тотожні. Загалом негативно ставлячись до соціалізму, він, однак, вбачає в ньому деякі позитивні риси, а саме — принципи кооперативного господарювання та елементи планової економіки. Стосовно комунізму автор відмічає руйніницький зміст, що лежить в основі його світогляду. Він полягає, перш за все, в устремлінні до всенівелюючої рівності, що сама по собі є абсолютним злом, особливо у духовній сфері. Тому фашизм, за переконанням Сціборського, “це насамперед ідейна і духовна реакція на стан сучасности, що його витворила демократія, соціалізм і комунізм” [5, с. 49]. До сильних сторін фашизму він відносить націоналізм — любов до власної батьківщини, па-

тріотизм, доведений до самопожертви і фанатизму, іншими словами, тотальне панування потужної національної ідеї, яка є джерелом цього типу влади, що особливо імпонує авторові. Прихильно Сціборський ставиться до ідеї творчої меншості, що її зреалізує фашизм. Водночас його слабкими місцями автор зазначав “надмірний урядовий етатизм..., культ своєманітної “поліційної держави”, що гальмує розвиток суспільства та індивідуальності” [5, с. 59]. Крім того, диктатура для фашизму не є перехідним етапом, навпаки, вона випливає з його ідеологічних постулатів — існування культу вождя та провідної меншості. Основою її будови є принципи суспільної ієрархії, авторитарності й монархізму. Така диктатура здійснюється без урахування ролі народних мас та їх обов’язкової покорі правлячій еліті, що поступово сама в собі замикається, стає скостенілою. Тому, попри виявлену прихильність до фашизму, Сціборський робить висновок: “Будуча Українська держава не буде ні фашистською, ні націонал-соціалістичною, ні прімо-де-ріберівською”, а буде власних оригінальних націократичних основах...” [5, с. 72].

Хоча націократія, за твердженням автора, є оригінальною формою держави, але ґрунтується вона на поєднанні старих, доцільних елементів з новими формами і завданнями. Аналізуючи політичні режими, Сціборський враховував їх сильні сторони при розробці власної концепції державного устрою та політичного режиму для майбутньої вільної української держави.

Засадою цієї концепції є розуміння автором сутності та функцій держави, що має відображати в собі співвідношення окремих національно-суспільних складників, об’єднувати їх та охороняти правом своєї суверенності. Однак для нації вона має стати “свята святих, що зобов’язує кожного громадянина до служення жертв і високих духовних поривів”. Тому визначальною для Сціборського в організації держави є цілком консервативний принцип — “держави вище клас і партій”. На основі цього принципу в націократії побудоване і економічне, і соціальне, і політичне життя.

Окресливши пріоритети в системі “державо-суспільство”, автор характеризує соціально-економічні підстави нової державної організації, спрямованої на радикальну зміну застарілих відносин. Це приватна власність, економічна свобода, право та прагнення до господарського прибутку — старі капіталістичні засади, що, однак, доповнюються соціалістичними принципами планової економіки і кооперативного господарювання, поєднання державної, кооперативної, муніципальної і приватної форм власності. Сціборський, окреслюючи економічну політику, виступає за широке втручання держави, перш за все регулятивне, у сферу суспільної діяльності.

Суспільна організація націократії пропонувалася автором у формі державного синдикалізму — “...об’єднання людей, зайнятих виробництвом у певній господарській галузі, для охорони їхніх професійних інтересів” [5, с. 99]. Зазначимо, що ідея державного синдикалізму як основи соціальних відносин продемонструвала симпатію Сціборського до корпоративного устрою фашистської Італії і передбачала співавторство та співволодіння набутими цінностями всіх

громадян-виробників. Таким чином, через вироблення спільних позицій у всіх царинах суспільного життя та запровадження спільної відповідальності за можливі результати автор пропонував вирішити соціальні проблеми, що виникатимуть у суспільстві.

Основні політичні параметри доктрини — означення державного устрою та режиму політичної влади, — Сціборський дає з огляду на два етапи державного будівництва. Перший етап — встановлення національної диктатури — він вважав необхідним для стабілізації досягнень визвольної революції. Зазначений етап мав стати перехідним до постійного державного ладу і заперечував участь політичних партій. Єдиною опорою диктатури, зауважує Сціборський, “буде ударний, боєвий легіон революції — організований націоналізм, що черпатиме свої сили з безпосереднього джерела: з народу й його нової провідної верстви — еліти. Приналежність до цієї провідної верстви обумовлюватиметься не класовими і становими ознаками...і не партійними переконаннями... — лише національною посвятою, здоровим духом, твердими характеристиками, активністю та якісними, творчими властивостями її представників” [5, с. 109].

Диктатура, вирішивши покладені на неї завдання, має поступово перейти до постійного державного ладу у формі республіки. Але основою республіканського правління в націократії стане, за задумом Сціборського, не партійна демократія, а державний синдикалізм: місце в державних органах повинні зайняти синдикати — організовані за професійним принципом виробничі групи.

Загальнодержавною законодавчою установою повинна була стати Державна Рада, що мала обиратися на основі прямого, загального, таємного голосування за мажоритарною системою. Кандидатів на вибори визначали б у виборчих округах синдикати та їх Господарські Ради. Таким чином, через синдикати Державна Рада напряму пов’язувалася з народом.

На чолі виконавчої влади мав стояти Голова Держави, за виразом Сціборського, “Вождь Нації, найкращий з найкращих її синів”, якого терміном на сім років обирали Національні Збори. Останні мали створюватися з членів Державної Ради, Всеукраїнської Господарської Ради, представників синдикатів і Краєвих Рад. На Голову Держави покладалася також функція Голови Державного уряду, головнокомандуючого військовими силами, йому надавалося право законодавчої ініціативи та право вето. Найвища судова влада в націократії буде представлена Найвищим державним судом та вибиратиметься одночасно з Головою Держави Національними Зборами. До його функцій входить контроль за дотриманням конституції та відповідності її нормам всіх актів і ухвал законодавчої та виконавчої влади.

В основі адміністративно-територіального поділу української держави, згідно концепції Сціборського, мав лежати поділ території країни на повіти і громади, який здійснювався б із урахуванням їх природних, історичних, політико-економічних і стратегічних умов. Декларувалося широке самоуправління адміністративно-територіальних одиниць, що здійснювали б місцеві представницькі органи — Краєві Ради і уряди. Представниками державного уряду на місцях мали бути краєві началь-

ники, які одночасно виконували функції і голови місцевої державної адміністрації, і голови Краєвої Ради, пов'язуючи в своїй особі всі три елементи державного управління — урядовий, контрольний та громадського самоуправління. Загалом, за Сціборським, це повинно було забезпечити найкращу реалізацію загальнодержавних завдань та відповідати суті націократії як режиму панування української нації у власній державі. Україна мала стати унітарною авторитарною республікою, головною ознакою якої була фактична централізація влади в руках провідної еліти та керівника держави — національного вождя.

Запропонована Миколою Сціборським концепція державного устрою знайшла своє відображення у політичній програмі Організації Українських Націоналістів, ухваленій Другим Великим Збором у 1939 р., де у розділі “Державний лад” зазначалося: “Устрій української Держави базується на засадах націократії...” [6, с. 399]. Зазначена концепція включала всі основні елементи націоналістичної доктрини: примат інтересу етнічної нації над загальнолюдськими цінностями, принципи революційності, монопартизму та вождівства. Водночас вона продемонструвала суттєві відмінності політичної програми українського організованого націоналістичного руху від ідей німецького націонал-соціалізму та теоретичних побудов Донцова. Останній, в означений період, став на шлях апологетики німецького фашизму та намагався спрямовувати український націоналістичний рух у фашистське русло. Організація Українських Націоналістів в окресленні своїх політичних завдань та декларованих принципів орієнтувалися скоріше на італійський фашизм, який в основі своїй не був расистською доктриною. Цей вплив можна простежити у прихильності українських націоналістів до корпоративного устрою фашистської Італії. І. Лисяк-Рудницький, характеризуючи партійний український націоналізм, зазначав, що він підходить під поняття тоталітарного руху. Його тотальність проявилася в намаганні охопити своїм впливом усі сфери життя українського народу та характері внутрішньої організації самого руху, яка характеризувалася беззастережним фанатичним підпорядкуванням націоналістичній ідеології та суворою дисципліною [7, с. 250]. Другий Великий Збір ОУН став останнім великим зібранням старої організації. В результаті поглиблення внутрішніх протиріч, що виникли перш за все, на думку багатьох дослідників історії руху, на ґрунті персональних та тактичних розходжень та загострилися після загибелі 1938 р. засновника і керівника ОУН Є. Коновальця, організація розкололася на дві ворогуючі групи. Розкол на “мельниківців”, прихильників Андрія Мельника (до неї увійшли в основному націоналісти старшого покоління, що перебували в еміграції, серед яких і Микола Сціборський), та “бандерівців”, групи під керівництвом С. Бандери (в яку входили бійці молодого, але вже загартованого в боях покоління), значно ослабив націоналістичний рух. Випробування воєнних років спричинили поступовий відхід від започаткованої вченням Донцова доктрини та його подальшу трансформацію.

Список використаних джерел:

1. Вонсович Г. Умови формування та характерні риси українського націоналізму новітнього часу / Г. Вонсович // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. — Кам'янець-Подільський, 2006. — Вип. III. — С. 73-77.
2. Андрієвський Д. Політика націоналізму / Д. Андрієвський // Розбудова нації. — Прага, 1930. — Ч. 7/8. — С. 157-164.
3. Сціборський М. Предпосидки національної революції / М. Сціборський // Розбудова нації. — 1932. — Ч.7-8. — С. 161-169.
4. Сціборський М. ОУН і селянство / М. Сціборський // Розбудова держави. — 1933. — Ч. 7-8. — С. 3-10.
5. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. — Париж : Б.в., 1935. — 121 с.
6. Політична програма Організації Українських націоналістів (26-27 серпня 1939 р.) // Українська суспільно-політична думка у ХХ ст. : документи і матеріали. — Мюнхен : Сучасність, 1983. — Т. 2. — С. 399-402.
7. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. — К. : Основи, 1994. —Т. 2. — С. 247-257.

The article analyzes the content, nature and role of government for the future of political "natsiokratiyi" doctrine, to main approaches for understanding of these concepts are discovered.

Key words: nationalism, natsiokratiya, political regime, political ideology, political doctrine, the state.

Отримано: 25.08.2011 р.

УДК 001(477)(092)+37(477.43)«1918/1920»

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

І. І. ОГІЄНКО І ШКІЛЬНІ ЗАКЛАДИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: ВЗАЄМИНИ І СПІВПРАЦЯ НА НИВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1918-1920 РР.)

На основі архівних і опублікованих джерел, а також праць українських істориків досліджуються стосунки і співпраця І. І. Огієнка (ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністра освіти УНР, міністра ісповідань УНР, головного уповноваженого міністра УНР) зі шкільними закладами Кам'янця-Подільського в освітній і виховній галузі.

Ключові слова: Іван Огієнко, школи, учителі, учні, українізація, університет, свято відкриття, бібліотека.

У кам'янець-подільський період свого життя і діяльності І. І. Огієнко активно працював у різних сферах, зокрема й у освітньо-виховній, на задоволення потреб українського національного відродження. Як науковець і освітянин, з одного боку, державний діяч, з другого, він дбав про розвиток української початкової і середньої освіти, патріотичне виховання шкільної молоді, за можливості брав безпосередню участь у різних